

ALEXANDER RUBEL, *Cetatea înspăimântată. Religie și politică la Atena în timpul războiului peloponesiac*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2006, 404 p.

Semnalăm, în cele ce urmează, apariția unei noi lucrări de istorie antică la editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, *Cetatea înspăimântată. Religie și politică la Atena în timpul războiului peloponesiac*, a cercetătorului german Alexander Rubel*.

Cartea reprezintă teza de doctorat susținută de autor în 1999 la Universitatea din Konstanz în buna tradiție a cercetărilor de istorie antică prin actualitatea subiectului ales, a gradului înalt de structuralizare a temei, a cercetării aproape exhaustive a izvoarelor literare, epigrafice, numismatice, și, în bună măsură, arheologice, prin utilizarea unei bibliografii conexe de mari dimensiuni abordată în interdependența subiectelor discutate. Autorul justifică importanța și actualitatea temei, anume, probleme de religie și politică în cadrul *polisului* în probabil cea mai sensibilă și bogată în evenimente perioadă din istoria Atenei: războiul peloponesiac și perioada imediat următoare.

Ediția rămânească este structurată pe nouă capitole precedate de un *Cuvânt înainte* semnat de Alexandru Avram, de *Nota traducătorului* (Victor Cojocaru) și o *Prefață la ediția în limba română* a lui Alexander Rubel. Pentru o mai bună utilizare a lucrării, au fost adăugate, pe lângă *Abrevieri* și *Bibliografie*, și o serie de *Indice* întocmite de traducător. Cele nouă capitole sunt: *Introducere*; *Procese de impietate intentate filosofilor și sofistilor*; „*Ciuma*”, *Pericle și războiul peloponesiac*; *Alte persecuții cauzate de impietate*; *Semnificația religioasă și politică a mutilării hermelor și a profanării misterilor*; *Tradiție și inovație: zeii noi*; *A construi pentru zei: activitatea edilitară și religioasă în timpul războiului peloponesiac*; *Procesul Arginuse și Procesul lui Socrate. Privire generală*.

Scopul primului capitol, *Introducere*, este acela de a sublinia încărcătura subiectului major al lucrării, de a defini principalele probleme și concepte analizate, și, nu în ultimul rând, delimitarea perioadei războiului peloponesiac drept intervalul de timp în care interdependența și permanența dintre religie și politică în Atena clasică sunt ilustrate în cea mai mare măsură. Privirea tematică de ansamblu se raportează la modul în care atenienii au privit religia și rolul ei în viața politică, socială și spirituală a cetății și maniera în care au interpretat principalele evenimente cu încărcătură religioasă. Autorul numește câteva din aceste evenimente, tratate pe larg în capitolele următoare, procesul de impietate intentat filosofilor și sofistilor (cap. 2), procesul strategiilor învingători în bătălia de la Arginuse și procesul lui Socrate (cap. 8 și 9), prilej de reflecție asupra actualității viziunii romantice privind spiritul liberal, egalitarist și tolerant al atenianului din epoca clasică.

Capitolul 2 este rezervat unui fenomen mult discutat în literatura de specialitate prin impactul pe care l-a avut asupra societății attice și asupra gândirii intelectuale: mișcarea sofistă. Între discreditarea sofismului de către

* Titlul german al lucrării: *Stadt in Angst. Religion und Politik in Athen während des Peloponnesischen Krieges*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2000.

personalități de marcă ale epocii dar și din perioadele următoare (sunt cunoscute cazurile lui Aristofan, Xenofon, Socrate, Platon, Aristotel, contestatari printre altele și ai democrației ateniene) și înverșunarea cu care cetățenii atenieni au condamnat în procese răsunătoare membrii de elită ai mișcării sofiste, este dificil să stabilim linia de demarcație între aportul benefic adus de aceștia societății prin ideile novatoare și rolul lor „distructiv” la adresa bazelor tradiționale ale polisului. Este demnă de remarcat comparația sofismului cu iluminismul secolului XVIII european (p. 59 și urm.) dar și distanțarea de o asemenea similaritate mai curând prin aportul sofistic la retorica vremii și modelul paideutic de *ars dubitandi*.

Pe această bază autorul abordează natura și cadrul politic al proceselor filosofilor și sofistilor în anii imediat anteriori și în timpul războiului peloponesiac care au pus în evidență temerile și angoasele atenienilor referitoare la ideile dăunătoare ale acestora. Tema principală a acestor procese poate fi considerată caracterul distructiv al ideilor sofiste la adresa cultelor civice. Dintre aceste idei, unele (distincția dintre *phýsis* și *nómos*), puteau duce până la negarea existenței zeilor și, implicit, la distrugerea comunității, nicidecum atât de iminentă precum în timpul războiului peloponesiac. Într-un asemenea cadru au putut fi adoptate măsuri împotriva sofistilor la instigația unor medii politice opozante, de exemplu, lui Pericle și prietenilor lui (vezi discuția decretului lui Diopeithes, p. 87 și urm.).

În capitolul 3 este abordat raportul inextricabil dintre „ciuma” de la începutul războiului, Pericles și războiul în sine, raport cu o puternică conotație religioasă vizând explicarea eșecului Atenei în primii ani ai războiului. Pornind de la afirmația lui Thukydides relativ la impactul „ciumei” din 430-429 a.Chr. asupra înfrângerii finale a ligii ateniene, autorul pune în discuție modul în care opinia publică a căutat cauza acestui dezastru. Scrupulozitatea cu care atenienii au căutat în preziceri, oracole, blesteme, unele vechi de secole (vezi cazul „crimei kylonice” a Alcmeonidului Megakles, unul dintre strămoșii lui Pericle, p. 138-140) explicația acestui eșec, și faptul că lui Pericles nu i-au fost imputate în primul rând eșecurile strategice în cazul proiectatei expediții în Argolida, ci ascendenței dintr-o familie a cărei crimă nu a fost expiată în mod corespunzător, constituie, în viziunea autorului, elemente ale unui instrumentar profund religios de luare a deciziilor politice. Astfel, „ciuma” a putut fi considerată un eveniment care a avut consecințe funeste inclusiv prin dispoziția comunității de a-și asuma o vină în fața zeilor care se dovedesc defavorabili Atenei în marele război.

Capitolul următor continuă tema proceselor intelectualilor atenieni, în special Protagoras din Abdera și Diagoras din Melos. Alexander Rubel caracterizează aceste procese din timpul războiului drept „reacție la criză” (p. 159) prin care se urmărea eliminarea pericolelor ce amenințau zeii și cultele cetății, prin ideile profesate în cadrul civic de intelectuali. Cu toată lipsa de detalii în privința acestui fenomen, regularitatea și punctele similare din rechizitoriile înregistrate ridică întrebarea dacă nu avem de-a face cu un adevărat fenomen, care nu s-ar fi putut manifesta decât la Atena, pentru care vestitul proces al lui Socrate nu a fost decât un deznodământ.

Unul din evenimentele cele mai importante și bogate în consecințe din timpul războiului peloponesiac au fost, fără îndoială, scandaloasele acte de

impietate săvârșite în anul de cotitură 415: mutilarea statuiilor lui Hermes și parodiarea cultului eleusin. În capitolul 5 al lucrării, autorul propune o abordare amplă a subiectului, din aceeași perspectivă religioasă care, dincolo de aspectele politice și sociale de care este strâns legată, evidențiază atmosfera apropiată de paroxism a poporului atenian față de delictul religios care a dus la luarea unor decizii dezastruoase pentru cetate în ajunul expediției din Sicilia. Cu toate că se stabilește că cele două evenimente nu au avut legătură directă între ele și că lui Alcibiade nu i s-a dovedit implicarea în actele de impietate, acestea au fost însumate în dezbaterile din Adunare în paralel cu pregătirile pentru expediția din Sicilia. Evenimentele descrise nu pot fi înțelese la adevărata lor amploare fără descrierea mutațiilor produse în societatea și în cadrul politic al cetății, multe dintre acestea cauzate de război. Alexander Rubel vede în noua generație de politicieni și strategii, în frunte cu Alcibiade, un mediu în care spiritul elitist și profesarea ideilor noi, sofiste și de altă natură, de deschidere spre exterior, au provocat temeri mediilor tradiționaliste și conservatoare care s-au folosit de prejudecățile poporului pentru atingerea propriilor scopuri politice. O societate atât de scindată a fost victimă sigură în fața spectrului războiului și reacțiunii oligarhice care a urmat.

Capitolul 6 abordează problema adoptării unor divinități noi în cadrul pantheonului attic, consecință a schimbărilor survenite în societatea greacă din secolul V a.Chr. Tocmai criza războiului peloponesiac a pus în evidență reorientarea necesităților spirituale ale atenianului, căruia cultele existente nu-i puteau furniza răspunsuri suficiente la dificultățile crescânde ale crizei ultimei treimi a sec. V a.Chr. Adoptarea unor divinități străine, tracice, frigiene, orientale (Sabazios, Kybele, Adonis, Bendis) sau numai reactivarea și creșterea importanței unor divinități ne semnificative în cadrul religiei tradiționale, divinități de factură soterică, în opinia autorului „nu pot fi recunoscute manifestări de dizolvare a religiei polisului” (p. 234), ci doar posibilități alternative la religia tradițională. Mai mult, unele dintre aceste divinități sunt atașate religiei civice, asigurându-se o continuitate cu secolul următor.

În capitolul 7 este urmărită activitatea edilitară religioasă în Atena și împrejurimi în timpul războiului peloponesiac. Dintr-o simplă abordare cronologică și stilistică a programelor edilitare ale lui Pericle și cele ulterioare lui, se poate observa disocierea celor două serii, expresii ale unor atitudini diferite separate de izbucnirea războiului. Spre deosebire de Parthenon și Propylee, Erechteionul și sanctuarul zeiței Nike de pe acropolă și celelalte sanctuare construite după 430 reprezintă o reîntoarcere la modelele tradiționale.

Ultimul caz major de impietate și delict religios este prezentat în capitolul 8: procesul strategilor învingători în bătălia de lângă insulele Arginuse (406). Din perspectiva generală a războiului peloponesiac și din perspectiva marilor scandaluri din registrul religios al vremii, procesul poate fi considerat drept ultimul mare caz, cel de care se leagă în mod direct eșecul de la Aigospotamos din 405 și capitularea orașului din anul următor. Pentru stabilirea adevărului istoric, autorul analizează acest eveniment mai puțin din punctul de vedere al desfășurării operațiunilor militare decât al importanței acuzației de impietate adusă strategilor pentru neglijarea îndatoririlor funerare pentru cei căzuți. Între versiunea lui Xenofon, *Hellenicele*, și cea a lui Diodor din Sicilia, se pare preluată

dintr-un izvor independent, *Hellenica Oxyrhynchia* (p. 284), Alexander Rubel pune în evidență gravitatea actului de impietate incontestabil chiar cu recunoașterea ulterioară în cadrul Adunării a viciilor de procedură (vezi mai departe).

Problematica ultimului capitol al lucrării, *Procesul lui Socrate. Privire generală*, poate fi considerată drept un epilog cronologic și tematic al războiului peloponesiac privit din prisma conflictelor interne din Atena. Ultimul dintre marile procese de impietate din Atena acestei perioade clarifică, din punctul de vedere al autorului, câteva din mecanismele sistemului mental și moral-religios al societății attice din pragul secolului al IV-lea. Tocmai această interpretare a „vinovăției” lui Socrate ca o notă caracteristică a perioadei marilor procese și din perspectiva evoluției ulterioare a Atenei este cea care afirmă profunzimea religioasă a reprezentării societății.

La sfârșitul capitolului, Alexander Robel consideră că „pentru secolul IV pot fi observate doar schimbări de suprafață care cu greu afectează dimensiunea structurală a religiei. De aceea (...) intervalul războiului peloponesiac apare ca o perioadă de tensiune interioară maximă, răstimp în care cetățenii amenințați se dedică religiei cu un devotament deosebit.” Afirmatia denotă una dintre ideile generale ale lucrării, anume, aspectul particular al perioadei războiului peloponesiac față de perioadele anterioară și ulterioară, care a pus în evidență contradicții majore ale democrației ateniene.

GEORGE DUMITRU

MICHAEL RATHMANN, *Perdikkas zwischen 323 und 320. Nachlassverwalter des Alexanderreiches oder Autokrat?*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2005 – ISBN 3-7001-3503-3 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte, 724. Band)

Michael Rathmann, tânărul și talentatul istoric de la Universitatea din Bonn, discipol eminent al profesorilor G. Wirth și H. Galsterer, ne oferă în cuprinsul acestei savante micromonografii o analiză riguroasă a ultimei faze a vieții și acțiunii politice și militare a lui Perdikkas, chiliarchul și diadochul lui Alexandru cel Mare.

M.A. în istoria Helladei¹ și cu un doctorat trecut în istorie imperială romană² – așa cum cere buna tradiție germană de asigurare a competenței în două domenii ale Antichității – R. a întreprins cercetări serioase în cadrul ambelor direcții de cercetare, așa cum arată lista publicațiilor lui științifice, postată pe pagina electronică a Seminarului de Istorie Antică al Universității din Bonn.

¹ *Theopomp und Athen. Studien zur griechischen Geschichte im vierten Jahrhundert* (1994).

² *Untersuchungen zu den Reichsstraßen in den westlichen Provinzen des Imperium Romanum*, Beihefte Bonner Jahrbücher Bd. 55, Mainz 2003 (= Diss. Bonn 1998).